

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Антропологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 6. Поняття про раси і видову єдність людства

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх
справ Протокол від
30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету №6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та
психології Протокол від 15.08.2023 р. № 8

Розробник:

Старший викладач кафедри соціології та психології Солохіна Л.О.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного Центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я.В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції

1. Класифікації рас.
2. Морфологічна характеристика рас.
3. Зародження расових теорій.
4. Расизм у XIX – XX ст.ст.
5. Докази єдиного видового походження рас людини.

Рекомендована література

Основна

1. Борисова О.В. Соціальна антропологія: навч. посібник –Луган. нац. аграр. Ун-т. – К.; Кондор, 2016. – 224 с.
2. Мельник Т. О., Масненко В. В. Основи антропології: навч.-метод. посіб. для студ.-істориків. - Черкаси : Відлуння, 1998. - 79 с.
3. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К.: КУ імені Бориса Грінченка, 2016. - 40 с.
4. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник – Мелітополь: Вид во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. – 285 с.
5. Солохіна Л.О. «Антропологія»: навчальний посіб. – Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2022. – 196 с.: іл.

Допоміжна

6. Малюченко І. О Практикум з антропології: навчальний посібник – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 104 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

7. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
8. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
9. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
10. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>

Текст лекції

Земна куля населена найрізноманітнішими народностями. Для кожної з них характерні своє місце проживання, своя мова, господарство, культура та побут. Вони відрізняються один від одного за фізичними, тілесним ознаками, які визначаються візуально.

Незважаючи на ці відмінності, біологічно людство єдине, всі люди нашої планети відносяться до одного біологічного виду *Homo sapiens*, до складу якого входить ряд дрібніших ділень, званих расами. Термін «раса» стався від арабського *ras*, що означає «початок», «походження»; від італійського *razza* -

плем'я. У 1684 році француз Франсуа Берньє вжив для класифікації людських рас термін *la rase*.

Існують антропологічні відмінності між територіальними групами людей, віддаленими один від одного і живуть в різній природно - географічній обстановці. Подібні відмінності між фізичними типами людей називають расовими.

1. Класифікації рас

Перші спроби виділення рас були ще в давнину. Стародавні єгиптяни 2 тис. років до н.е. виділяли 4 раси людей залежно від кольору їх шкіри: жовтошкірі - люди сходу; білошкірі - люди півночі; чорношкірі - люди півдня; і червоношкірі - самі єгиптяни.

Перші наукові класифікації рас з'явилися у XVII ст.: Ф. Берньє виділив 4 раси: європеїди, монголоїди, негроїди, лапоноїди. Карл Лінней також виділив 4 раси, але четверта у нього була не лапоноїдна, а амеріканоїдна (індіанці).

Класифікація В. Джіуффрида - Руджері (1910-1917 рр.)

Кілька інших поглядів на диференціацію людства дотримувався італійський антрополог В. Джіуффрида - Руджері. Він вважав людство «збірним видом» (*Homo sapiens species collectiva*), що складається з восьми варіантів, що різко розрізняються. Цим варіантам автор надавав ранг підвидів, що складаються з додаткових типів. Незважаючи ні на деяку типологічність цієї схеми, виділені кінцеві раси дуже повно відображають диференціацію людства і збігаються з варіантами, виділеними іншими антропологами.

Класифікація Є. Ейкштеда (1934 р.)

Еволюційний принцип був розроблений Є. Ейкштедом, у своїй класифікації рас він розділив людство на три великі групи - лейкодерми (світлошкірих), Меланодерми (темношкірих) і ксантодерми (жовтошкірих), виділив у їх межах головні расові комплекси - «кола основних рас». Потім ізольовані - «бічні раси», які почали своє формування з основними расами, але відокремилися на ранніх етапах расогенезу. «Перехідні раси» - раси, які об'єднують ознаки кількох основних рас, «своєрідні форми», які ухиляються від головного расового стовбура.

Європеїдний коло рас включає: північні раси - північна і східноєвропейська, центральні раси - альпійці, арменіди, тураніди, південно-євразійські раси - середземноморська, східна, індійська.

Негроїдний коло рас включає раси: ефіопська, суданська, нілотська, бантоїдна, гірська палеонегроїдна. Монголоїдний коло рас включає раси: сибіріди, північні тунгіди, синіди, південні палеомонголоїди.

Класифікація Г.Ф. Дебеца (1958 р.)

Своєрідна схема расових взаємозв'язків, представлена великим вітчизняним антропологом Г.Ф. Дебец. Ймовірно, вона є найбільш вдалою серед всіх расових схем, оскільки наочно враховує взаємні зв'язки окремих антропологічних типів. З усіх інших схем вона найбільш близька до

генеалогічного дерева людини.

Расове різноманіття людства Г.Ф. Дебец представив у вигляді дерева, зі складно переплетеними гілками. На схемі показано, як з трьох первинних рас (негро-австралоїдної великої раси, європеїдної великої раси і монголоїдної великої раси) утворюються різні гілки, 33 малі раси і 47 расових типів внаслідок історичного змішання антропологічних типів, переплетення і злиття расових ознак. Розбіжність цих гілок відображає ізоляцію груп, а злиття - метисація.

Класифікація рас Я.Я. Рогинського і М.Г. Левіна (1963 р.)

Класифікація людських рас Я.Я. Рогинського і М.Г. Левіна відображає родинні зв'язки між расами. Ступінь споріднення встановлюється головним чином на підставі вивчення морфологічних особливостей нині живуть рас і розташування географічних ареалів, на яких вони формувалися. Всі ці ознаки людських рас покладені в основу даної класифікації сучасного людства. По даній класифікації сучасне людство підрозділяється на три великі раси: екваторіальна (австрало-негроїдна), євразійська (європейська) і азійсько-американська (монголоїдна). Часто ці раси називають «чорною», «білою» і «жовтою».

Схема расової класифікації представлена у вигляді кола, три великі раси (євразійська, екваторіальна і азійсько-американська) поділяються на малі раси, проміжки між великими расами заповнені шістьма проміжними малими расами.

Екваторіальна (або австрало-негроїдна) раса включає в себе групи тропічного поясу Африки, Австралії, Меланезії і частково Індонезії. Перехідними групами - ефіопською (східно-африканською) і дравідійською (південно-індійською) расами - вона пов'язана з великою євразійською расою. Остання включає населення Європи, Північної Африки (до Сахари включно), Передньої Азії та Північної Індії. На східній межі ареалу євразійська раса через дві перехідних раси - Туранську і уральську - з'єднується з великою азійсько-американською (монголоїдною) расою, поширеною на більшій частині Азії і в обох Америках.

На островах Тихого Океану живуть також популяції, які можуть бути розцінені як проміжні між американською та австралійською расами -

полінезійська і курильська раси, тим самим поєднуючи дві великі раси монголоїдну і екваторіальну.

Класифікація В.В. Бунака (1980 р.)

В.В. Бунак склав расову диференціацію у вигляді куща, де корінь - це копалини неантропи (вихідний тип людини), стовбури - раси, помітні з першого погляду, що складаються з індивідів, що мають повний набір відмінностей. В.В. Бунак виділяє 4 стовбура: 1) тропічний стовбур; 2) південний стовбур; 3) західний стовбур; 4) східний стовбур. У свою чергу стовбури поділяються на гілки, об'єднуючи підгілки або локальні раси. У схемі виділено 53 раси.

Тропічний стовбур включає африканську і океанічну гілки, перша

представлена расами, поширеними в Африці, а друга - в Індонезії та Океанії. Південний стовбур також має дві гілки - континентальну і древньо-індонезійську, обидві з Східної півкулі. Найяскравіше зовнішня відмінність цих двох екваторіальних стовбурів - у формі волосся. У представників тропічного стовбура воно кучеряве, а південного - хвилясте. Також, ці стовбури відрізняються за одонтологічними ознаками, велика таксономічна цінність яких обумовлена їх неадаптивністю. Західний расовий стовбур поділяється на гілки, що відрізняються в основному пігментацією. Раси цієї групи поширені в Європі, Північній і Східній Африці, Передній Азії і Північній Індії. Середземноморська гілка включає південні темно пігментовані групи, а ефіопська і берберська раси кушитської гілки представляють перехід до африканської расової гілки. Середземноморська і європейська гілки відрізняються деякими ознаками, з яких найбільш яскравими є ширина обличчя (збільшується із заходу на схід), зростання бороди і вусів (збільшується зі сходу на захід), випинання носа (зменшується із заходу на схід). Уральська раса східного расового стовбура представляє плавний перехід до азійських монголоїдним популяціям. Серед них найбільш сильно відрізняються групи рас Сибіру, Південної Азії та Америки. Втім, між ними є плавні переходи. Варто відзначити, що В.В. Бунак об'єднав раси Америки та Азії в один расовий ствол на основі спільного походження.

2. Морфологічна характеристика рас

Описуючи морфологічну характеристику расового складу народів земної кулі, ми будемо дотримуватися класифікації за географічним принципом Я.Я. Рогинського і М. Г. Левіна (1963 р.), яка найбільш широко увійшла у вітчизняну антропологічну літературу.

По даній класифікації сучасне людство підрозділяється на три великі раси: екваторіальну (австрало-негроїдну), євразійську (європейську) і азійсько-американську (монголоїдну).

Екваторіальна або австрало-негроїдна велика раса характеризується, загалом, дуже темним (до шоколадно-коричневих відтінків) забарвленням шкіри, чорними, зазвичай жорстким, хвилястим або кучерявим волоссям, карими очима. Борода і вуса ростуть погано, як і у монголоїдів. Обличчя вузьке і низьке, вилиці виступають слабо або помірно. Мало виступаючий ніс з низьким або середнім переніссям і поперечним розташуванням ніздрів, ширина носа - дуже велика, майже дорівнює його висоті. Очі, як і у європейців, широко відкриті, розташовані горизонтально, складка верхньої повіки невелика. Щелепна частина нерідко виступає вперед. Велика ротова щілина з товстими губами сильно виступаючими назовні. Представники цієї раси мають витягнуту статуру, вузькі кисті рук і стоп. У межах екваторіальної великої раси відповідно до класифікації Рогинського і Левіна виділяють 6 малих рас.

Австралійська раса представлена власне австралійськими аборигенами. Череп австралійців дуже масивний, доліхокраний, з великими щелепами. Шия

вкорочена, все тіло вельми грацильне, статура дуже витягнута, і це підкреслюється дуже високим ростом. У деяких групах Центральної Австралії зріст досягає світового максимуму. Шкіра, волосся і очі дуже темні. При цьому в окремих популяціях Центральної Австралії незалежно виникла світле забарвлення волосся, особливо часто зустрічається у дітей і

жінок. Волосся довге, хвилясте. Характерно рясний розвиток третинного волоссяного покриву на обличчі і на тілі. Великі очі посаджені глибоко під потужними надбрівними дугами. Ніс дуже широкий, з високим переніссям.

Ведоїдна (Цейлоно-зондська) раса поширена в центральній частині Індії і в інших частинах Азії. Найбільш відомі веді Шрі-Ланки, але багато груп мешкає в Індокитаї, Індонезії, а окремі ведоїдні риси простежуються і далеко на заході (наприклад, у бедуїнів в Ємені). Відмінними ознаками ведоїдів є низький зріст, грацильна статура, хвилясті чорне волосся, широкий сплюснений ніс, товсті губи, чорні, великі, але глибоко посаджені очі. Характерною особливістю є також досить сильне зростання бороди і вусів.

Меланезійська раса (включаючи негритоські типи). Велика частина популяцій меланезійської раси поширена в основному в Меланезії. Багато ознак зближують їх з негроїдами Африки: це дуже темна шкіра, чорне волосся і очі, виражена доліхокефалія і прогнатизм, великий розріз очей, товсті губи, витягнуті пропорції. Однак цілий ряд рис меланезійців відрізняє їх від африканців: волосся іноді не кучеряве, а хвилясте, часто довге, що утворює високу «шапку», обличчя порівняно вузьке, очі приховані глибоко під сильними надбрівними дугами, форма носа дуже сильно варіює, іноді зустрічається сильно виступаючий ніс з опуклою спинкою і опущеним кінчиком, хоча частіше ніс невеликий, дуже широкий, з сплюсненим переніссям, зростання бороди, вусів і волосатість тіла може бути досить сильною, зріст невисокий.

Негрська раса становить більшу частину негроїдів, що населяють Західну Африку, узбережжя Гвінейської затоки, басейн річки Конго, Анголу, Заїр, савани Мозамбіку і Танзанії, посушливі простори Намібії і Південної Африки. Це високорослі люди, у яких досить слабо ростуть борода і вуса, шкіра цих людей дуже темна, зазвичай шоколадного відтінку, волосся сильно кучеряве, губи дуже товсті, прогнатизм сильний, доліхокефалія, обличчя широке, міжочний простір великий, ніс широкий з увігнутим та сплюсненим переніссям. Лісові групи мають трохи більш низький зріст і більш кремезну статуру.

Негрильська (Центральна) раса - своєрідний варіант корінного населення Африки, представники якого більш відомі як пігмеї. Вони живуть у самому серці континенту, в тропічних дощових лісах басейну річки Конго. Зріст невеликий, у деяких групах складає всього 140 см в середньому для популяції. Від інших негроїдів пігмеї відрізняються також сильним зростанням бороди і вусів, дуже опуклими очима, маленьким обличчям, вкрай широким носом з плоским переніссям і одночасно часто опуклою спинкою. При цьому у них кілька світліша шкіра і дуже рухливі суглоби рук і ніг.

Бушменська (південноафриканська) раса. Проживають в посушливих областях і пустелях Намібії і Південної Африки, дуже своєрідні групи - бушмени, які відрізняються низьким зростом, досить плоским обличчям з маленькою нижньою щелепою, від чого обличчя виглядає майже трикутним. Волосся коротке, спіралью завите, сплутуються на голові в маленькі пучки. Ніс порівняно з іншими негроїдами вузький, перенісся дуже пласке. Такі ознаки, як епікантус і порівняно світлий жовтувато-бурий колір шкіри нагадують монголоїдний расовий комплекс.

Між екваторіальною і євразійською великими расами знаходяться дві проміжні малі раси, які займають прикордонне положення і не входять до їх складу, володіючи своєрідним набором рис характерних для кожної з вищеназваних великих рас.

Ефіопська (східно-африканська) раса займає середнє положення між екваторіальною і євразійською расами за кольором шкіри і формі волосся. Представники Ефіопської малої раси істотно відрізняються від типових негроїдів довгим волоссям, іноді хвилястої, а не кучерявої форми, дуже вузьким обличчям, високим вузьким носом з високим переніссям і прямою спинкою, порівняно тонкими по африканським мірками губами, мигдалеподібними очима. Шкіра і волосся людей цієї раси звичайно світліше, ніж у негрільської раси, хоча колір шкіри в окремих групах найбільш чорний у світовому масштабі. Пігментацією ці популяції більше схожі на негрів, а формою обличчя - на південних європейців.

На захід, в оазисах і пісках Південної Сахари, багато групи представляють собою приклад явного змішання європеїдного і негроїдного населення. Обличчя цих людей досить своєрідне: в анфас вони здаються більш схожими на негрів, а в профіль - на європейців. Зріст вище середнього; характерний подовжений тип пропорцій тіла. Ці групи представляють плавний перехід до великої європеїдної раси, а саме до її південного варіанту (індо - середземноморської малої раси).

Південно-індійська (дравідійська) раса, включає в себе популяції зі змішаним європеїдно-тропічним комплексом ознак. У цих людей смаглява шкіра, товсті губи, дуже чорне пряме або хвилясте волосся. Очі людей дравідійської раси ще більш виразні, ніж у індо-середземноморців, великі і дуже чорні. Характерною тропічною ознакою є порівняно широкий, що не дуже виступаючий ніс з увігнутим переніссям. У цілому, дравідійський варіант дуже схожий на ефіопську расу (відрізняючись в основному більш широким і низьким обличчям і формою носа) і займає проміжне місце між веддоїдною і індо - середземноморською малими расами.

Євразійська або європеїдна велика раса характеризується світлим або смагливим забарвленням шкіри, прямим або хвилястим, м'яким волоссям самих різних відтінків, рясним зростанням бороди і вусів, вузьким, різко виступаючим носом, високим переніссям, сагітальним розташуванням ніздрів, малою ротової щілиною, тонкими або середньої товщини губами. Очі різних відтінків, широко відкриті, осі їх горизонтальні, складка верхньої повіки, що

частково прикриває його зовнішню поверхню, відсутня або розвинена слабо. Третинний волосяний покрив виражений сильно або середньо. Довжина тіла коливається від середнього до високого значення, для пропорцій тіла характерна мезоморфія, кість і стопа широкі. У межах європеїдної великої раси виділяють 5 малих рас: Індю - середземноморська раса характеризується темним забарвленням волосся і очей, смаглявою шкірою, хвилястим волоссям. За забарвленням очей, волосся і шкіри люди цієї раси ненабагато відрізняються від людей ефіопської раси в бік освітлення. Обличчя їх також дуже вузьке, високе, очі мигдалеподібні, ніс прямий, дуже вузький. Зріст цих людей зазвичай не дуже високий, статура крихка, витягнута.

Балкано-кавказська раса об'єднує населення гірського пояса і поширена в ланцюзі високих гірських хребтів. Перехід від індю - середземноморської раси до балкано- кавказської дуже плавний і поступовий. Характеризуються темним волоссям, темними або змішаними очима. Від південних європеїдів жителі гір відрізняються дуже світлою шкірою, деяким висвітленням волосся і очей (часто в бік рудуватих відтінків), значною масивністю, високим зростом і кремезною статуєю. Також, у них велике і дуже широке обличчя, дуже великий ніс, часто з опуклою спинкою, підвищений ріст волосся на обличчі і тілі, характерна брахікефалія.

Середньоевропейська раса займає середню смугу Європи, іноді її називають «поясом шатенів». Вони відрізняються темно - руським волоссям, що мають коричневі відтінки різної інтенсивності. Очі частіше змішаних відтінків, розміри і форма носа сильно варіюють, але частіше ніс сильно виступає, з прямою або вигнутою спинкою, губи тонкі.

Атланти-балтійська раса характеризується світлою шкірою, світлим волоссям і очима, відрізняється високим вузьким обличчям,

«аристократичним» високим виступаючим носом з прямою спинкою, підвищеним зростанням бороди і вусів, високим зростом. За цьому комплексу атланти-балтійська раса нагадує депігментовану індю- середземноморську расу.

Біломорсько-балтійська раса - характеризується самими світлими очима і волоссям і самою світлою шкірою серед європеїдів, володіє середнім (а не рясним) зростанням бороди, має порівняно короткий ніс з прямою або увігнутою спинкою, коротке обличчя і середній зріст.

Між євразійської і монголоїдної великими расами розташовані дві проміжні малі раси - Уральська і Південно-сибірська, що мають риси характерні для обох великих рас.

Уральська раса за багатьма ознаками займає середнє положення між біломорсько-балтійською і північно-азійською расами. Всі особливості монголоїдного типу в ній пом'якшені, а європеїдні ознаки більш виражені. Крім того, для цієї раси дуже характерна увігнута спинка носа - кривий ніс і низьке обличчя. Популяції уральської раси проживають в Західному Сибіру і на Уралі. Південно-сибірська (туранська) раса також проміжна між європеїдної і монголоїдної великими расами. Значним є відсоток змішаних

очей і хвилястого волосся. Крім того, характерні опукла або пряма спинка носа, середні по товщині губи.

Азіатсько-американська або монголоїдна велика раса відрізняється смуглявими або жовтуватими відтінками шкіри, прямими, здебільшого, жорстким волоссям. Колір волосся і очей, як правило, чорний або темно-коричневий, борода і вуса у чоловіків з'являються пізно і рідко досягають великої густоти. Третинний волоссяний покрив на тілі чоловіків практично відсутній. Очі нерідко вузькі, осі їх нахилені, складка верхньої повіки сильно розвинена, часто доходить до вій. Характерний також епікантус. Зріст монголоїдів у світовому масштабі середній, пропорції кремезні, а ноги відносно вкорочені. Ці ознаки характерні для азіатської гілки цієї раси.

Американська гілка, теж належить до монголоїдів, характеризується високим великим обличчям з широкою нижньою щелепою, порівняно слабкою сплюсненістю, ніс дуже сильно виступає, шкіра дуже смаглява. Зріст американоїдів варіює, але часто дуже високий, статура зазвичай дуже масивна. За сукупністю цих не монголоїдних рис американська раса, якщо відволіктися від її генезису, цілком заслуговує виділення її в особливу расу, і не вкладається в рамки потрійного поділу. Вона відрізняється високим і вузьким обличчям, мезогнатизмом, високим і вузьким черепом, великою частотою епікантуса, прямими жорсткими волоссям синяво-чорного кольору.

Південно-азійська (малайська, або індонезійська) раса об'єднує самі південні популяції монголоїдів, поширені в Індокитаї, Індонезії та Меланезії, Мадагаскару. Екваторіальні риси цієї раси проявляються в низькому зрості, смуглявості шкіри, невеликих розмірах обличчя, порівняно невеликого, сплюсненого, високою і вузькою формою черепа, підвищеній частоті хвилястого волосся, великій ширині сплюсненого носа, товстих губах. Від далекосхідної раси вона відрізняється менш сплюсненим обличчям і меншим зростом.

Північно-азійська раса виділяється серед азійсько-американських рас переважно меншим відсотком тугого волосся, більш світлим кольором шкіри, менш темним волоссям і очима, дуже слабким зростанням бороди і тонкими губами (у деяких своїх варіантах), великими розмірами і крайньо сплюсненого великого, високого і широкого обличчя. Зріст цих груп досить невисокий, статура кремезна. Суворі північні умови призвели до розвитку у людей північно-азійської раси значного підшкірного жиру. У складі північно-азійської раси розрізняють два характерних варіанти - байкальський і центральноазіатський, що значно відрізняються один від одного. Байкальський тип характеризується вкрай великими розмірами обличчя, сильно вилицювате, дуже великою частотою епікантуса, іноді м'яким темно-русявим волоссям і змішаними відтінками очей, більш слабким зростанням бороди і дуже сплюсненим носом з нижчим переніссям. Центральноазіатський тип характеризується чорним жорстким волоссям, чорними очима, сильним зростанням бороди і вусів, виступаючим носом. Північно-азійські монголоїди

поширені на величезних просторах степів, тайги й тундри Сибіру й Центральної Азії.

Арктична (ескімоська) раса займає північно-східну частину Сибіру. Тут, в суворих арктичних умовах Чукотки живуть популяції арктичної малої раси. Ці люди помітно відрізняються від сибірських монголоїдів меншою пласкатистю обличчя, великим виступаючим вузьким «орлиним» носом з високим переніссям, широкою розвинутою нижньою щелепою, меншою частотою епікантуса і більш товстими губами. Вельми характерними ознаками є смаглява шкіра, значний відсоток хвилястого волосся, дуже масивна кремезна статура, дуже слабкий розвиток підшкірного жиру і потужна мускулатура.

Американська раса, до складу якої входять популяції індіанців Північної і Південної Америки, сильно варіює за багатьма ознаками і найближче знаходиться до арктичної малої раси, володіючи деякими її рисами в більш різкій формі. Так, вона характеризується великими розмірами обличчя з помітно меншою його сплюсненою, ніс дуже сильно виступає, шкіра дуже смаглява бронзового відтінку. Волосся зазвичай пряме, синяво - чорне. Очі також чорні, ширше, ніж у азійських монголоїдів. Епікантус порівняно рідкісний у дорослих, хоча досить часто зустрічається у дітей. Рот індіанців широкий, товщина губ середня. Зріст американців часто дуже високий, статура вельми масивна.

Полінезійська і курильська малі раси є проміжними расами між монголоїдною і екваторіальною великими расами.

Полінезійська раса за багатьма морфологічними ознаками займає нейтральне положення. Характерними рисами цієї раси є великі розміри голови і тіла, схильність до повноти, дуже високе вилицювате обличчя, виступаюче вперед в горизонтальній площині. Очі великі, чорні. Ніс полінезійців дуже широкий, але не виглядає таким, оскільки одночасно дуже високий і чітко окреслений, з прямою спинкою, губи кілька більш товсті, ніж у європейців. Шкіра світло-коричнева, жовтувата, волосся чорне, хвилястої форми, середньо розвинений третинний волоссяний покрив. Для полінезійської раси типовий вельми високий зріст.

Курильська (айкська) раса - аборигени Хоккайдо і Курильських островів, зараз майже повністю асимільовані японцями. Антропологічний тип айків своєрідний, по своєму нейтральному положенню серед рас земної кулі нагадує полінезійську расу, проте в ній різкіше виражені деякі риси великих рас. Дуже характерною рисою цієї раси є максимальний у світі розвиток бороди і вусів. Деякі ознаки вказують на південні коріння: це прогнатизм, широкий ніс, смуглява шкіра, досить товсті губи. Ряд ознак, очевидно, є наслідком пізнього змішання з монголоїдами - пласкатисть лиця у верхній частині, велика частота епікантуса. Волосся поєднують велику жорсткість з досить значною хвилястістю від полінезійської раси вона відрізняється низьким зростом. Великі вуха і великий рот є своєрідними фізіономічними рисами. Незважаючи на малий ареал, курильська раса досить сильно вплинула на антропологічний тип сусідніх популяцій монголоїдної раси і навіть, можливо, окремих груп

американських індіанців.

Починаючи говорити про расизм, більшість авторів вказують, що відверто расистські концепції, що робили висновок про право на владу «головнішою» раси, з'явилися наприкінці XVIII в.

Расизм - сукупність антинаукових знань, в основі яких лежать положення про фізичну і психічну нерівноцінність людських рас. Всі види расистської ідеології містять положення про вирішальну роль расових відмінностей у розвитку людського суспільства і наявності «вищих» і «нижчих» рас.

На жаль, для історії людства характерні і расизм, і етноцентризм. Етноцентризм - сприйняття свого народу як найкращого, еталонного, тобто схильність людей сприймати і оцінювати життєві явища крізь призму традицій і цінностей власної етнічної групи, яка виступає в якості якогось еталона. Тому думки про «природного неповноцінності» окремих груп людства зародилися ще на ранніх етапах рабовласницького ладу. Тісно пов'язані з ідеями соціальної нерівності людей, вони служили ідеологічним виправданням гноблення сусідніх племен і народів - основного джереларабської праці.

3. Зародження расових теорій

Ще давньогрецький історик Фулід в V ст. до н. е. повідомляв, що перси вважають себе найкращим на світі народом, а щодо інших народів вважають, що вони, чим далі живуть від Персії, тим гірше. Називали їх варварами і потенційними рабами. Такі ж погляди відстоював у своєму філософському трактаті «Політика» Аристотель, стверджуючи, що варвар самою природою створений для важкої підневільної праці. Тому радив Олександр Македонському піклуватися про греків, як про своїх близьких, а варварів дивитися, як на звірів.

Такі ж погляди виникали не тільки в європейських країнах. Так, китайський історик Бань Гу в I ст. до н. е. писав, що варвари мають обличчя і серця диких звірів, інші звичаї і звички, розмовляють на незрозумілій мові, тому мудрий правитель ставиться до них, як до варварів і диких тварин. Ці уявлення часто лежали в основі кривавих політичних акцій. Так, в середині IV ст. на півночі Китаю виникає кілька державних утворень на чолі з чужоземцями. Одним з них був правитель Джао, за твердженням хронік, виходець із Західного краю, населеного людьми з європейськими рисами:

«високі носи, глибоко посаджені очі, густі бороди». Під час повстання проти чужинців були повністю знищені всі, хто рисами обличчя відрізнявся від китайців. Цей вибух расової ненависті вразив навіть літописців Китаю.

В епоху пізнього середньовіччя іспанські конкістадори і теологи для

«теоретичного» і морального обґрунтування колоніальних захоплень і масового знищення індіанців Америки використовували точку зору античних мислителів на варварів як на істот нижчого сорту. Докази

«законності» гноблення корінного населення Американського континенту сформулював під час релігійних диспутів 1550 - 1551 рр. богослов Х. гінеї де Сельпубеда, він стверджував: «Індіанці такою ж мірою відрізняються від іспанців, як жорстокі істоти відрізняються від добрих, або мавпи від людей».

Бурхливий розвиток капіталізму спричинив за собою створення цілого ланцюга псевдонаукових теорій про поділ людства на «вищі» і «нижчі» раси. Прагнучи виправдати работоргівлю і рабство, буржуазні ідеологи активно відстоювали точку зору про «біологічної неповноцінності» «жовтих» азіатських, «червоних» американських і «чорних» африканських народів. Ще в XVI - XVII століттях з'явилася гіпотеза, що зводить походження негрів до біблійного Хаму, проклятому його батьком Ноем, що було виправданням звернення негрів в рабство.

Так в Англії, яка була однією з колоніальних держав світу, був опублікований трактат Т. Томпсона «Як торгівля чорними рабами узгоджується з принципами гуманності та релігійного прозріння» (1772 р.), в якому «законність» рабства була обґрунтована посиленням на Святе Письмо. У 1799 році британський лікар Ч. Вайт опублікував спеціальну працю, у якій йшлося про фізичні і розумові переваги європейців над народами інших континентів.

Відверто расистські концепції, які робили висновок про право на владу європейської раси, з'явилися наприкінці XVIII в. Особливо популярні вони були в Америці, так як обґрунтовували рабство тим, що негри - це нижча раса, тому вони не здатні жити без постійної опіки.

4. Расизм у XIX – XX в. в

У першій половині XIX ст. головним оплотом расистських теорій стають Сполучені Штати Америки у зв'язку із загостренням боротьби за права негрів.

Прагнучи зміцнити свої економічні та політичні позиції, рабовласники - плантатори беруть на озброєння реакційні расові теорії Д. Гліддона, який у своїй книзі «Типи людства» (1844 р.) висловлює думку, що негри відносяться до особливого окремого виду близького до людиноподібних мавп. Суть подібних схем була зрозуміла більшості вчених того часу. Але засновником «наукового расизму» прийнято вважати французького історика Джозефа де Гобіно з його працею «Досвід про нерівність людських рас» (1853-1855 рр.), Який став справжнім маніфестом расизму. У цій книзі стверджується, що джерело різного рівня розвитку народів і культур полягає в расових особливостях людей. При цьому де Гобіно виходив з ідеї полігенізму - вчення, яке заперечує єдність людського роду, яке стверджувало, що кожна раса з'явилася цілком самостійно. Саме тому раси розрізняються не тільки за зовнішніми ознаками, а й за психологічними якостями і вмінням створювати й засвоювати культуру. «Дикуни є такими, тому що вони представники нижчих рас, і вище їм ніколи не піднятися».

В кінці XIX - на початку XX ст. в країнах Західної Європи з'являється

новий різновид расистської ідеології - соціальний дарвінізм, який розглядає біологічні принципи природного відбору, як визначальні чинники суспільного життя. З цієї точки зору, класова нерівність - це наслідок природженої біологічної нерівності людей, яка, так чи інакше, пов'язана з расовими, фізичними ознаками. Вони висували тезу про залежність психічних якостей людей і їх культури від головного показника (процентного відношення найбільшої ширини голови до її найбільшої довжини). Так, Ж. Лапуж пояснював панівне становище людей з

«арійськими» рисами (світловолосих і довгоголових) «соціальним відбором». Представники течії (Г. Спесер, Ж. Лапуж, Л. Вольтман, Л. Гумплович, А. Смолл) вульгарно трактуючи еволюційну теорію, розглядали соціальні конфлікти, як природні і непереборні, виправдовуючи мілітаризм і експансіонізм у зовнішній політиці держав.

У цей же час формується мальтузіанство - теорія, згідно з якою, становище трудящих визначається не рівнем розвитку продуктивних сил і соціальними умовами панівного ладу, а законами природи, що зумовлюють відставання зростання засобів існування від зростання народонаселення. Основоположник Т. Мальтус стверджував, що відповідність між чисельністю населення і кількістю засобів існування може регулюватися епідеміями, голодом, війнами, непосильною працею.

У кінці XIX - початку XX століть виникає євгенічний рух, завдяки впливу вченню Ч. Дарвіна і журнальних публікацій Ф. Гальтона. Євгенічні ідеї виникли одночасно в різних країнах. Наприклад, робота В.М. Флоринського

«Удосконалення і виродження людського роду», яка з'явилася в Росії. У Німеччині замість терміна «євгеніка» почав застосовуватися термін «расова гігієна».

Висунувши в середині XIX століття першу расистську концепцію, француз Ж. Гобіно оголосив арійців «вищою расою»; у зв'язку з цим у XX столітті расизм, переплітаючись з соціальним дарвінізмом, мальтузіанством, негативною євгенікою стає офіційною ідеологією фашизму, так званою "нордичною" теорією. Ґрунтуючись на глибоко помилкових уявленнях про внутрішні, причинні зв'язки між поняттями «раса», «мова», «культура» і психічними особливостями людей, послідовники «нордизму» (Г. Чемберлен та ін) доводили, що всі досягнення світової цивілізації обумовлені діяльністю арійців, якими називали німецькі народи.

Існувала концепція «расової гігієни», яка означала необхідність розділяти людей на представників вищої раси і нижчих елементів та необхідність відповідного відбору. З цієї концепції, перших слід було штучно підтримувати, тоді, як відтворення других вимагалось запобігати; тому змішання що рас дає небажані наслідки. Ця концепція також вимагала проводити стерилізацію алкоголіків, епілептиків, осіб з різними спадковими хворобами, недоумкуватих. Прагнення до підтримання «расової гігієни» проявилось у державних програмах примусового винищення різних категорій населення («Програма умиротворення Т-4»).

Спираючись на теорію «нордизму», керівництво фашистської Німеччини закріпило за собою «природне» право панування над «слабкими» і

«неповноцінними народами», не зупиняючись перед їх знищенням. Тому євреї були позбавлені прав громадянства, можливості працювати на державній службі, мати приватну практику і власний бізнес, одружуватися з німцями і отримувати освіту в державних навчальних закладах. Їх власність і підприємства реєструвалися і піддавалися конфіскації. У ході Другої світової війни репресії, що проводяться за національною ознакою, стали проводитися не тільки в Німеччині по відношенню до євреїв, а й на окупованих нею землях по відношенню до інших народів.

Після розгрому Німеччини відкрито пропагувати біологічний расизм стало неможливо. Однак расистська ідеологія не була підірвана остаточно, набуваючи в нових умовах форми «психорасизму». Платформу цієї псевдонаукової течії, що виникла в США і в Західній Європі, становили протиставлення расових і етнічних груп людства на основі групових

«біопсихічних» ознак, які проявляються у поведінці окремих людей певної національності. Базуючись на помилковому положенні про прямий зв'язок між психікою і фізичним типом, неорасисти намагалися довести наявність повноцінних і неповноцінних «етнопсихологічних профілів».

До початку 70-х років XX століття неорасистські схеми, що пояснюють тяжке існування багатьох етнічних груп їх «природженими» біопсихічними недоліками, широко пропагувалися на сторінках спеціальних видань і в періодичній пресі країн Заходу.

На противагу білому расизму в XIX - XX ст. інші народи стали створювати власні теорії про свою расову винятковість, з'явилися ідеї переваги індійської, японської, африканської, китайської культур і народів над нинішніми європейцями. У 60-ті роки XX століття колишній президент Сенегалу Л.С. Сен-гору створив концепцію «негритюда».

У наш час величезне значення набуває боротьба з людиноненависницької ідеологією расизму, яка впродовж століть служила «теоретичним» прикриттям національного й колоніального гноблення. На зміну біорасизму, з його явної антинаукової сутністю, приходять інші концепції, одним з варіантів сучасного расизму є культурний релятивізм. Формально визнаючи біологічну рівноцінність рас людини, теоретики расизму декларують ідеї про психічну нерівність «націй і племен», приписують спадкову обумовленість їх «психічному складу», «структурі характеру», «моделі культури». Бездоказово стверджується якась якісна унікальність, незмінність культурної традиції кожного народу, нібито пов'язана з успадкованими біопсихічними особливостями, які відбиваються на поведінці індивідів. Прогресивні вчені засудили цей різновид расизму, довівши на численних фактах, що не існує зв'язку між психічними властивостями і

расовими особливостями, так як поневолені групи завжди відрізняються умовами життя, соціальним походженням, вихованням, освітою.

Але, незважаючи на наукову неспроможність расистських теорій, расизм

дуже живучий і небезпечний. Особливо в тих країнах, де взаємини між різними расовими групами населення являють собою гостру соціальну, економічну і політичну проблему, де расове питання служить джерелом серйозних конфліктів, отруює духовне життя сучасного суспільства.

З цього приводу студенти – психологи повинні демонструвати соціально відповідальну та свідому поведінку в расовому питанні, взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні, гендерно-вікові чи расові відмінності, слідувати гуманістичним та демократичним цінностям у професійній та громадській діяльності.

У такій обстановці стає актуальною провідна роль антропологічної науки в боротьбі з расистським вигадками.

5. Докази єдиного видового походження рас людини

Антропологією представлено багато доказів на користь видової єдності людства: наприклад, той факт, що всі раси при змішуванні дають плідне потомство. Так, на островах Зеленого Мису на 150 тис. населення припадає приблизно 100 тис. метисів. У Бразилії, за приблизними підрахунками, число «чистих» індіанців становить 2% від загальної кількості населення, а число метисів від білих і індіанців, білих і негрів - 33%. Всі людські раси найтіснішим чином пов'язані одна з одною перехідними формами. Змішаність сучасного людства змушує в багатьох випадках проводити кордони, як між ареалами рас, так і між їх морфологічними типами лише дуже умовно. Штучно побудовані соціальні перешкоди і заходи, вжиті для збереження «чистоти» раси, ніколи не могли повністю зупинити процес расового змішання.

Біологічна єдність людських рас підтверджується ідентичністю будови життєво важливих органів у представників різних рас, передусім за комплексом властивостей, пов'язаних з прямоходінням і виконанням трудових процесів. Типове для людини, як прямоходячої істоти, положення потиличного отвору різко відрізняє його від всіх антропоморфних мавп, і дуже схоже у всіх людських рас. Рівновага голови, балансує на шийному відділі хребетного стовпа, забезпечується у людини більшою масою головного мозку і відносно малою масою лицьового відділу.

Близькість відзначається і за будовою стопи і кисті. Так, велика довжина першого променя кисті по відношенню до решти присутня у всіх представників рас. Ця властивість дуже істотна для трудової діяльності людини, оскільки пов'язана з хапальною здатністю його кисті. У австралійців цей показник 61 %, африканців - 62%, ескімосів - 62%, європейців - 64 % - расові відмінності в цьому плані мізерно малі.

Дуже широко використовували для доказу близькості темношкірих рас до мавп хапальну здатність їх ніг. Наприклад, у папуасів великий палець стопи володіє більшою рухливістю, ніж у інших рас, тому цю властивість вони широко використовують при виконанні різних робіт. Але ще Міклухо-Маклай

показав, що цією здатністю папуаси володіли не завжди, вона була придбана в результаті особливостей їх культури і укладу життя.

При занятті ремеслами використання стопи, як органу роботи застосовувалося також в стародавньому Єгипті, в Індії та Японії. При цьому морфологічно було доведено, що свобода руху великого пальця стопи обмежена поперечною плесною зв'язкою і будовою суглоба, як у папуасів, так і у будь-якого іншого представника людських рас. Стопа мавпи має іншу будову. Нічого спільного з лазіння мавпи не має і спритність корінних жителів Австралії при бігу вгору по гладких стовбурах евкалиптів, так як при цьому вони використовують спеціальну сокиру йпетлі.

Подібність і єдність рас в будові мозку також є аргументом на користь біологічного єдності людства. Прихильники поліфілетичного походження людських рас і расової нерівності намагалися довести, що головний мозок європейської раси має більш досконалу будову, ніж мозок будь-якої іншої раси. Особливо часто стверджували, що європейці мають важчий мозок. Однак анатомічні дослідження показали, що середня вага мозку японця становить 1374 г, росіянина - 1380 г, українця - 1366 г, африканця - 1316 г, аескімоса – 1563. При дослідженні великої групи японців (більше 5 тис.) з'ясувалося, що вага мозку у них варіювала від 1359 до 1402. Таким чином, відмінності, отримані при зіставленні мозку європейців і африканців не більше, ніж відмінності між різними групами японців. Тому вони не можуть враховуватися як вагомий показники расових особливостей.

Деякі дослідники намагалися довести наявність «нижчого» типу будови борозен і звивин мозку у рас неєвропейського походження. Однією з характерних особливостей борозен людського мозку є наявність двох передніх гілок, що відходять від Сильвієвої борозни. Однак іноді спостерігається тільки одна гілка. Така особливість була виявлена в 20% - у поляків, 28% - у естонців, в 18 % - у голландців, в 10 % - у китайців, у 27% - у африканців. Очевидно, що ні про які стійкі і значні расові відмінності у частоті зазначеної особливості говорити не доводиться.

Всі сучасні люди відносяться до одного виду, званому *Хомо сапієнс*, і походять від одного кореня, мають спільні суттєві якості: свідомість, мову, трудову діяльність, індивідуальність, свободу вибору сенсу життя і варіантів поведінки.

Між популяціями - расами, що живуть в різних частинах земної кулі, виявляються лише відмінності в середніх величинах другорядних фізичних ознак, тому з біологічної точки зору ці відмінності не можуть створювати перевагу або неповноцінність раси. У людини генетичний склад кожної популяції підпорядкований впливу різних факторів природного відбору, що діє в напрямку пристосування до географічного середовища, випадкових мутацій, які полягають у зміні генів, молекул ДНК, і нарешті, випадкових змін частоти якісних спадкових ознак, ймовірність яких залежить від величини популяції і від складу сімей всередині цієї популяції.

Незважаючи на різноманітні відмінності в систематичних ознаках, всі людські раси найтіснішим чином пов'язані один з одним перехідними формами. Змішаність сучасного людства змушує в багатьох випадках проводити кордону, як між ареалами рас, так і між їх морфологічними типами лише дуже умовно.

Великі раси займають великі території, що охоплюють народи, що розрізняються по мові, культурі, господарству і т.д. Ніяка національна, релігійна, географічна, мовна або культурна групи не утворюють раси сама по собі. Поняття раси відноситься лише до біологічних властивостей, а не до психологічних або культурних властивостей.

На основі однієї раси формуються сотні різних народів і етнічних груп. Найдокладніші класифікації антропологічних типів всього населення Землі не перевищують ста морфологічних варіантів. Кількість етносів значно більше - понад 2000. Звідси загальний висновок: багато етносів мають подібний антропологічний склад. Фактичні дані, накопичені громадськими та природничими науками, доводять закономірності формування рас і народів, які в свою чергу показують повну неспроможність расистських концепцій.

У Декларації ЮНЕСКО про раси та расові забобони один із заключних пунктів говорить: «Расові забобони і расова дискримінація в сучасному світі впливають з історичних і соціальних явищ, хибно прикриваються авторитетом науки. Тому біологи, соціологи, філософи і вчені суміжних галузей науки повинні зробити все можливе, щоб результати їх досліджень не були перекручені використані тими, хто має намір пропагувати расові забобони.» Боротьба з расизмом - найважливіше завдання всієї прогресивної громадськості світу.